

АНДРІЙ МЕЛЬНІКОВ

**ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА
СОЦІОЛОГІЯ
ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ
ПАРАДИГМАЛЬНОЇ СПЕЦИФІКИ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

УДК 316.2:141.32
М47

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 7 від 20 грудня 2017 року)*

Рецензенти:

Лісєнко О. В., доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Соболевська М. О., доктор соціологічних наук, доцент кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мельніков А. С.

М47 Екзистенціальна соціологія: проблема ідентифікації парадигмальної специфіки : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 362 с.

ISBN 978-617-520-185-5

Монографія присвячена історико-теоретичному дослідженню виникнення, становлення та розвитку парадигми екзистенціальної соціології. Розкривається специфіка основних категорій, концепцій, напрямів і теорій екзистенціальної соціології, характеризуються погляди її головних представників. Здійснюється генералізація і концептуалізація інтелектуальної спадщини та новітніх досягнень даної парадигми, а також відображається її інтегративний потенціал у ширшому контексті історії і теорії соціологічної науки. Окреслено перспективи подальших досліджень у галузі екзистенціальної соціології, зокрема щодо соціальної проблематики сучасного українського суспільства.

УДК 316.2:141.32

ISBN 978-617-520-185-5

© Мельніков А.С., 2022
© Видавництво Ліра-К, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ	26
--	----

1.1. Загальна характеристика сучасного соціологічного знання та його метапарадигмальна структура	26
---	----

1.2. Філософські передумови виникнення екзистенціальної соціології та криза класичної епістемології	Ошибка! Закладка не определена
--	---------------------------------------

1.3. Внутрішньодисциплінарні засади формування екзистенціально-соціологічного підходу	Ошибка! Закладка не определена
--	---------------------------------------

РОЗДІЛ 2. ЕДВАРД ТІРІК'ЯН ЯК ЗАСНОВНИК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ	Ошибка! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕ
---	-----------------------------------

2.1. Генеза екзистенціальної соціології у результаті синтезу соціологізму та екзистенціалізму	Ошибка! Закладка не определена
--	---------------------------------------

2.2. Суб'єктивний реалізм і загальна теорія соціальної екзистенції	Ошибка! Закладка не определена.
---	--

2.3. Екзистенціально-соціологічні концепції особистості та соціальної структури	Ошибка! Закладка не определена.
--	--

2.4. Посилення феноменологічної складової екзистенціальної соціології	Ошибка! Закладка не определена.
--	--

РОЗДІЛ 3. КАЛІФОРНІЙСЬКА ШКОЛА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ	Ошибка! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕ
---	-----------------------------------

3.1. Джек Дуглас і формування дослідницької програми каліфорнійської школи	Ошибка! Закладка не определена.
---	--

3.2. Екзистенціальна соціологія емоцій Джона Джонсона	Ошибка! Закладка не определена
---	---------------------------------------

3.3. Екзистенціально-соціологічна теорія особистості Джозефа Котарби	Ошибка! Закладка не определена.
---	--

3.4. Концептуалізація екзистенціальної соціології у дослідженнях Андреа Фонтани	Ошибка! Закладка не определена.
--	--

3.5. Історико-теоретичне трактування екзистенціальної соціології (Пітер Меннінг)	Ошибка! Закладка не определена.
---	--

3.6. Соціологія абсурду Стенфорда Лаймена і Марвіна Скотта	Ошибка! Закладка не определена.
---	--

3.7. Каліфорнійська школа екзистенціальної соціології у структурі американської мікротеоретичної традиції	Ошибка! Закладка не определена
--	---------------------------------------

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ПАРАДИГМИ У КОНЦЕПТУАЛЬНИХ КООРДИНАТАХ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ**ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.**

- 4.1. П'ять постулатів екзистенціальної соціології
Марселя Болль де Баля.....**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.2. Екзистенціальна соціологія Курта Вольфа**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.3. Екзистенціальна інтерпретація поняття суспільства
(Майкл Вайнштайн).....**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.4. Побудова екзистенціальної соціології на основі
філософського екзистенціалізму Жан-Поля Сартра
(Джила Хейм).....**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.5. Критичний аналіз екзистенціально-соціологічної
парадигми (Роберт Богард)**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.6. Екзистенціальний зміст соціологічної теорії
Ентоні Гіденса**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.7. Соціологія соціальної екзистенції Петра Штомпки**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.8. Екзистенціальна концепція глобалізації Хайнца Буда
і Йорга Дюршміда**Ошибка! Закладка не определена.**
- 4.9. Трансуб'єктивний екзистенціалізм Дмитрія Гінева**Ошибка! Закладка не определена.**

РОЗДІЛ 5. ОСНОВИ ПАРАДИГМАЛЬНОГО СИНТЕЗУ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ СОЦІОЛОГІЇ**ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.**

- 5.1. Соціальна екзистенція як предмет соціологічного
аналізу**Ошибка! Закладка не определена.**
- 5.2. Проблемне поле та парадигмальні категорії
екзистенціальної соціології**Ошибка! Закладка не определена.**
 - 5.2.1. Соціальна автентичність.**Ошибка! Закладка не определена.**
 - 5.2.2. Сенси співіснування та проблема
екзистенційних цінностей.**Ошибка! Закладка не определена.**
 - 5.2.3. Негативний соціальний досвід.**Ошибка! Закладка не определена.**
 - 5.2.4. Свобода, вибір і відповідальність.**Ошибка! Закладка не определена.**
- 5.3. Перспективи досліджень українського суспільства
з позиції екзистенціальної соціології**Ошибка! Закладка не определена.**

ВИСНОВКИ..... ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.**

ВСТУП

З моменту виникнення соціології як самостійної дисципліни не припиняються дискусії про можливість строгого наукового пізнання соціальної реальності. Значна увага у цих дискусіях приділяється сфері теорії, покликаної конструювати систему найзагальніших положень, які відображають закономірності функціонування та розвитку суспільства. Критика кумулятивного та прогностичного потенціалу соціологічного теоретизування піддає сумніву спроможність подолання стану парадигмальної фрагментарності, порушивши питання про науковий статус соціології як такої. Розгляд проблеми поліпарадигмальності набуває вирішального значення не лише для внутрішньої теоретичної систематизації, а й щодо відстоювання права соціології на збереження рівного положення серед інших наук. Захист цього права актуалізує у соціологічній теорії онтологічну проблематику, сутність якої полягає у необхідності розкриття буттєвих і екзистенційних параметрів соціальних феноменів в аспекті затвердження їх специфічної дослідницької предметності.

До теперішнього часу намітилося декілька стабілізуючих тенденцій, здатних визначити довгострокові перспективи соціологічної науки. Першою з таких тенденцій є зміщення пізнавальних акцентів від макро- до мікрорівня суспільного життя, що обумовлено процесами взаємопроникнення класичного, неklasичного та постнеklasичного типів знання, останні з яких приділяють більше уваги суб'єктивним факторам. Ще однією тенденцією стає фундаментальний зсув від абстрактних до конкретних форм теоретизування, що відбивається у підкресленні ситуаційних, повсякденних і тілесних вимірів інтерсуб'єктивних практик. Поширення «ситуаційної етики» мало значення не лише для перегляду об'єктивістської аксіології, а й визначило нові вимоги до конструювання теорії та професійного лексику. На зміну абстрактній термінології у стилі структурного функціоналізму прийшли польові та етнографічні описи «живого» соціального середовища, наближені до повсякденної мови і реальності досліджуваних акторів. Сформувався імператив перспективізму, що привніс до теоретичних систем позицію першої особи (*first-person perspective*).

Ідіографічне підкреслення повсякденної ситуаційності скерувало інтенції соціологів до найпростіших подій і деталізації трудової, побутової, дозвільної, церемоніальної та творчої діяльності. Звернення до проблеми тілесності дозволило по-новому підійти до матеріальних і біофізичних факторів, які довгий час недооцінювалися через їх дискредитацію та гіпертрофування класичними школами соціологічного редукціонізму. Укорінене у неокантіанській методології зміщення до ідіографічності було доповнено проблематизацією ціннісно-сислового змісту предметної сфери соціології, що виразилося, зокрема, у послабленні раціоналізму під впливом відчуттєвих та емоційних чинників, зміцненні якісних методів і теоретичної стратегії конструктивізму. Ця тенденція надала імпульс гуманізації соціологічного аналізу, що задовольняло потреби у «схоплюванні» (*grasp*) глибинних смислів і розритті світоглядних детермінант інтерактивних порядків.

У контексті зміщення дослідницьких орієнтирів констатується кризовий та «плинний» стан сучасного суспільства, спричинений геополітичними змінами, глобалізацією та комерціалізацією, переходом до постматеріалістичних цінностей і соціальною акселерацією внаслідок розвитку інформаційних технологій. Відзначається виникнення так званої «епохи постправди», а також протилежна за змістом «революція усвідомленості», пов'язана з субкультурними течіями мінімалізму, дауншифтингу, «повільного життя» і різних практик саморозвитку. Увагу привертає четверта промислова революція та її складові – «великі дані», «інтернет речей», біотехнології, циркулярна економіка. Все частіше підтверджується вплив зазначених інновацій на базові параметри особистості і соціуму.

Зміни у структурі соціологічної науки позначилися на розвитку теорій середнього рівня, серед яких вирізняються соціології повсякденності, емоцій, тіла, простору, страждання, ризику. Проблема низького прикладного потенціалу соціологічної теорії та необхідність її конкретизації втілилися у візуальному, публічному і клінічному підходах. Явним став успіх цих дисциплін у плані академічної інституціоналізації, що відкрило нові горизонти для класичних галузей та спричинило тематичне переформатування великих сегментів загальної теорії. Поширення комунікаційних технологій створило безпрецедентні умови для фото- та відеофіксації соціальних подій, що долучило до теоретичного дискурсу

мову візуальних і образних репрезентацій, ефект присутності та логіку демонстративних дефініцій. Під впливом аспектів тілесності і матеріальності виникли такі форми концептуального симбіозу, як «сенсорні» або «втілені» (*embodied*) соціології війни, культури, релігії. Зі зростанням ролі рефлексивних і реляційних напрямів спостерігається вихід за межі раціоналістського детермінізму у конструюванні соціологічної теорії вибору.

Комплексне осмислення перерахованих змін вказує на зростання актуальності екзистенціальної соціології, яка набуває парадигмального статусу та стає затребуваною щодо реалізації наявних тенденцій розвитку науки про суспільство, що у найвищій мірі узгоджуються, а багато у чому збігаються з її базовими положеннями. Отже, необхідною є історико-теоретична систематизація екзистенціальної парадигми, спрямована на виявлення загальних принципів і категорій. Інтегративний потенціал екзистенціальної соціології пов'язаний з наданням безпосередньому соціальному досвіду значення головного дослідницького предмета, тоді як її гуманістичне посилення відображене у зверненні до кризових станів та граничних ситуацій.

Як відносно самостійний напрям екзистенціальна соціологія почала формуватися у 1960-70-ті роки на підставі синтезу соціологічної традиції і філософського екзистенціалізму. Виокремлюються три лінії її розвитку, представлені дослідженнями Е. Тірік'яна, каліфорнійської школи та М. Болль де Баля. Специфічними версіями екзистенціальної соціології стали соціологія абсурду (С. Лаймен, М. Скотт), трансуб'єктивний екзистенціалізм (Д. Гінев), екзистенціальна концепція глобалізації (Х. Буде, Й. Дюршміт), соціологія соціальної екзистенції (П. Штомпка), теорія екзистенційного капіталу (С. Неттлтон), карнальна соціологія (М. Крослі, Л. Вакан), екзистенціальна соціологія злочинності та права (С. Фарралл, Б. Хантер, Р. Ліппенс).

Існують спроби виявлення соціологічного змісту інтелектуальної творчості окремих представників екзистенціалізму, а також вивчення проєкзистенціальної тематики у різних соціологічних концепціях. Ключова для екзистенціалізму проблема негативного досвіду представлена у працях А. Клейнмана, В. Дас, М. Лок, Я. Вілкінсона, М. Вевьорки, С. Коена, Г. Вернона, М. Керла, Д. Кларка, Т. Волтера, К. Максорлі,

Д. Калекін-Фішман, Ф. Мінюшева, Ф. Іл'ясова. Важливі екзистенціальні питання порушуються у межах ситуаційного аналізу (Дж. Флетчер, К. Поппер, Р. Стеббінс, А. Кларк), сенсорної соціології та неоматеріалізму (М. Булл, Р. Колмен, Н. Фокс), соціальної онтології (Д. Елдер-Васс, Дж. Серль), екзистенціальної психології (Р. Мей, А. Ленгле, В. Франкл, С. Мадді, І. Ялом, Д. Леонт'єв), теорій перцептивного досвіду (М. Полані, Н. Абрамова), автентичності (Л. Тріллінг, К. Ентон, Ч. Тейлор, Д. Бойл, Дж. Парк, Ф. Ванніні, П. Вільямс, А. Феррара, Ч. Ліндхольм, С. Варга, С. Шевченко), екзистенційного вибору (М. Зафіровскі, Г. Яір). Характерні для екзистенціалізму аспекти суб'єктивності, повсякденності, ідентичності, ціннісних і смислових вимірів соціальної реальності розглядаються багатьма українськими соціологами (І. Попова, Л. Сохань, Н. Соболева, О. Злобіна, Л. Бевзенко, А. Ручка, В. Судаков, Н. Ходорівська, В. Бурлачук, Є. Головаха, Н. Костенко, Т. Каменська, О. Даниленко, Ю. Сорока та ін.). Необхідно відзначити і роботи історико-соціологічного характеру, що безпосередньо відображають розвиток екзистенціальної парадигми (Л. Іонін, А. Гаспарян, Д. Алієва, В. Кісіль, К. Райда).

На відміну від наявних концепцій, які створили лише загальні передумови для виникнення нової парадигми, наукова проблема представленого дослідження визначається протиріччям між високою затребуваністю екзистенціального підходу в контексті поточних соціальних змін і відповідних тенденцій соціологічного теоретизування, та відсутністю тієї необхідної парадигмальної систематизації, яка уможливило його використання як сукупності принципів, що задають певну логіку пізнання у поліпарадигмальному полі науки про суспільство. Звідси, головною метою дослідження стало створення історико-теоретичної концепції екзистенціальної соціології як сучасної наукової парадигми. Досягнення зазначеної мети дозволить ідентифікувати специфіку цієї парадигми, виявити її положення і функції у ширшому контексті соціологічного осмислення соціальної реальності.

Виокремлення парадигмального змісту та новітніх тенденцій соціологічного теоретизування в якості об'єкта вивчення накладає зобов'язання щодо виявлення їх поточного стану і загальних характеристик. З урахуванням цього фактора формується перелік основних завдань, які обумовлюють структуру і спрямова-

ність монографічного дослідження. Першим з таких завдань стає розкриття передумов виникнення екзистенціальної соціології у перспективі співвідношення різних форм соціологічного знання. Так, потреба у фундаментальній ревізії онтологічних підстав соціального вказує на постійно виникаючі протиріччя між теоретичним і емпіричним знанням, мікро- і макропідходами, суб'єктивізмом і об'єктивізмом. Теорії середнього рівня Р. Мертона і наступні проекти інтегрованих, діалектичних і багатовимірних парадигм не змогли остаточно подолати глибокий внутрішньодисциплінарний конфлікт. Подібний результат очікував теорії структурації, фігурації, комунікативної дії, конструктивістського структуралізму та морфогенезу. Ще одним кроком став розвиток рефлексивної соціології, що заперечує ціннісну нейтральність соціолога і вимагає транспарентності дослідницького процесу. Поступово сформувалася стійка логіка взаємопроникнення всіх типів знання на тлі процесів метанаукового синтезу. Водночас стали виразніше проступати такі елементи соціологічної структури, як парадигми, що генералізують певну сукупність концепцій та теорій. В умовах поліпарадигмальності виникла потреба у типологізації парадигм і визначилися дві основні позиції, що відкидають або відстоюють теоретичний плюралізм як нормальний стан соціології. Проте навіть остання позиція має тенденцію до інтеграції через створення єдиної надскладної парадигми та все частіше визнається необхідність формування моністичної перспективи.

На сучасному етапі найбільш конструктивною є типологізація *класичної* (позитивізм, марксизм, біхевіоризм, структурний функціоналізм, теорії обміну, конфлікту, раціонального вибору), *некласичної* (символічний інтеракціонізм, розуміюча, феноменологічна, драматургічна та екзистенціальна соціологія, етнометодологія, обґрунтована теорія) і *постнекласичної* (інтеграціонізм, постмодернізм, синергетика) метапарадигм. Зміна домінантних метапарадигм відбиває перехід від індустріального до інформаційного суспільства, підвищення соціологічної рефлексивності, діалектичну логіку руху від об'єктивізму до суб'єктивізму та їх синтезу. Проблема метапарадигмальної типологізації може бути вирішена на фундаменті строгого історико-теоретичного аналізу, завдяки розробці загальної схеми співвідношення категорій, понятійних дихотомій, концепцій, теорій та парадигм. Побудова

такої схеми вимагає вироблення стратегії теоретичного мінімалізму і підходу «повільної науки» (*slow science*), який дозволяє оперувати однозначними константними елементами зростаючих потоків інформації. Важливим є аналіз імпліцитних і експліцитних вимірів соціологічного знання, які відображають рівень парадигмальної формалізації. Привертає увагу проблема зіставлення метасоціологічних, методологічних і соціально-предметних критеріїв демаркації парадигм, а також вимагають фіксації їх міждисциплінарні зв'язки, що характерно для екзистенціальної соціології і відповідних напрямів філософії, психології, антропології тощо.

Розгляд виникнення екзистенціальної парадигми передбачає виокремлення як філософських, так і соціологічних передумов цього процесу. У філософії екзистенціалізм став однією з найвпливовіших течій XX століття і з недавнього часу спостерігається його масштабний ренесанс. Він не без підстав вважається формою радикального суб'єктивізму, що відкидає класичний науковий метод і соціальне середовище як чинник автентичного існування. Проте, при глибшому аналізі, такий стереотип постає як значне перебільшення, оскільки виявляється, що ідеї екзистенціалістів не лише релевантні перспективі соціальних наук, але й демонструють експліцитний соціологічний зміст. Зокрема, М. Бердяєва обґрунтовано зараховують до попередників і навіть засновників «екзистенціальної соціології» та в його роботах безпосередньо використовується це поняття. Відношення до соціології має інтелектуальна творчість М. Бубера, Н. Аббаньяно, Ж.-П. Сартра, М. Мерло-Понті. Водночас критика екзистенціалістами дегуманізуючого ефекту масового суспільства, надраціоналізму та наукового об'єктивування сприяла зародженню некласичного знання. Розкриття соціологічного змісту екзистенціалізму залишається важливою проблемою для історії соціології. При її вирішенні формується теза про те, що навіть антисоціальна позиція екзистенціалістів не означає її принципової антисоціологічності. Відмова від соціологічного методу заперечувала об'єктивістський сцієнтизм, але наближувала до некласичних теорій, а допущення про неможливість наукового вивчення екзистенціального виміру реальності все ще потребують доказової аргументації.

Визначення соціологічних передумов виникнення екзистенціальної парадигми аналогічним чином відбиває поширеність

поверхневого сприйняття власної ретроспективи. Уже у класиків науки про суспільство зустрічаються такі, притаманні екзистенціалізму складові, як суб'єктивізм, онтологічна та аксіологічна тематика, критика абстрактного раціоналізму та кризова проблематика. Так, позитивізм нерідко ототожнюється з крайнім об'єктивізмом і кількісним підходом, тоді як ще його засновник О. Конт на пізньому етапі наукової творчості займав суб'єктивістську позицію та відзначав метод спостереження. З екзистенціалізмом перекликається теорія соціальної дії М. Вебера, а дослідження А. Вебера фактично є експліцитною версією екзистенціальної соціології культури. Подібні риси виявляються у теорії нелогічної дії В. Парето, у соціології Г. Зіммеля, у представників «суб'єктивної», чиказької та франкфуртської шкіл. Погляди К. Мангайма можуть бути позначені поняттям екзистенціальної соціології знання та він одним з перших увів у науковий обіг термін «соціальна екзистенція», замінюючи ним класичну категорію суспільства. Точки перетину з філософією існування мають теорія соціокультурної динаміки П. Сорокіна і навіть погляди Т. Парсонса, зокрема його волонтаристична теорія дії та пізня парадигма умов людського існування (*human condition*). Критика класичної соціології мала наслідки не лише завдяки таким радикальним фігурам, як Ч. Р. Міллз і А. Гоулднер, але й через підтримку більш помірних теоретиків (Р. Мертон, Дж. Хоманс, Н. Смелзер). Ці наслідки відбилися у розвитку некласичних підходів, до яких належить і екзистенціальна соціологія, що зайняла зважену позицію інтеграції об'єктивізму та суб'єктивізму.

Ключовим дослідницьким завданням у розкритті парадигмальної специфіки екзистенціальної соціології є системна історико-теоретична характеристика наукової творчості її головних представників. Статус засновника цього напрямку за правом належить американському соціологу Едварду Тірік'яну, учневі П. Сорокіна та Т. Парсонса. Генеза екзистенціальної парадигми на початку 1960-х років укорінена у здійсненому ним синтезі екзистенціалізму і соціологізму Е. Дюркгайма, який став однією з перших спроб вирішення «головного питання» соціології та подолання мікро-макро антиномії. Створена Тірік'яном нова дисципліна «екзистенціальна соціологія» отримала розвиток у розробці принципів суб'єктивного реалізму та загальної теорії

соціальної екзистенції, що передбачало реконфігурацію соціологічної традиції у світлі екзистенціальної феноменології. Були побудовані концепції особистості та соціальної структури, які переносили предметний фокус за межі інституціональної реальності, на глибинний, екзистенційний рівень. Раніше пропозицій Е. Гіденса запропоновано поняття структурації, з якого походила теорія екзистенціального структуралізму. У більш латентних формах макроекзистенціалізм Тірік'яна проявився в його численних роботах, присвячених вивченню культури, релігії, етнічних конфліктів і центральної проблеми соціальних змін.

Комплексний аналіз ідей Тірік'яна дозволяє виділити серед складових його екзистенціальної соціології принципи суб'єктивації реальності, транзакційності і тотальності. Згідно з першим принципом, соціальні об'єкти існують лише у відношенні (реляції) до індивідів і мають перцептивну, феноменальну форму. Реляційність передбачає контекстуалізацію, відмову від високоабстрактного теоретизування та врахування позиції дослідника. Суб'єктивація не зводиться до соліпсизму або заперечення об'єктивності, але затверджує неможливість виключення екзистенціальної даності соціальних феноменів у конкретному досвіді.

Відповідно до принципу транзакційності, який визначає концепцію «припустимої системи координат» (*assumptive frame of reference*) і синтезує розробки Т. Парсонса та А. Еймса, сприйняття соціальних об'єктів опосередковано багатоплановою мережею смислів у діапазонах від поверхневих, онтичних і неавтентичних рівнів інституціонального порядку (природна установка) до онтологічних, автентичних і сакральних шарів реальності. Екзистенційна структура суспільства (смыслоструктура) на різних рівнях має певну смыслову інтенсивність, яка обумовлює зміни суб'єктивних станів і глибину та масштаб сприйняття об'єктів. Руйнування природної установки відкриває припустиму систему координат як апріорне підґрунтя свідомості, що формується у процесі соціалізації. Смыслове конструювання є соціальним процесом, спільним досвідом, продуктом якого виступають колективно значущі об'єкти (*noemata*). Разом з базовими релігійними смислами система координат містить космологічні та метакультурні категорії, що відбивають граничні значення реальності. Попри єдність суб'єктивної реальності

зберігається відносна відмінність між її фізичними та соціокультурними вимірами. Система координат, як сукупність латентних установок, визначає реальність у безперервному процесі структуризації. Соціальна структура не є емпіричною і не сприймається сенсорно, але виконує смислотворну функцію, зв'язуючи розрізнені елементи. Феномени виникають з екзистенції як основи можливостей, джерела просторово-часових актуалізацій та онтологічного субстрату інтеракцій. Соціетальна екзистенція отожднює соціальну структуру та культуру з її релігійним базисом у вигляді неінституціоналізованої релігії (езотерична культура) і антитетичних сакральних сил. Перцептивний аспект структуризації включає сенсорний, когнітивний та морально-оцінний елементи, а її основним механізмом є «рутинізація харизми» (М. Вебер) або інституціоналізація та реїфікація сакральних смислів.

Принцип тотальності, що розвиває ідеї інтегралізму П. Сорокіна, полягає у відображенні екзистенціальної повноти та трансцендентного характеру соціальних явищ з точки зору їх досвідної даності. До вищого рівня тоталізації належить цілісне, відкрите, оптимальне переживання реальності, тоді як нижчий рівень втілюється в абстрактних, редуційних смислах, позбавлених контекстуальної насиченості та зв'язку з середовищем. Останній рівень характеризується об'єктивуванням та деперсоналізацією, через які проявляється закритість екзистенції, а соціальним об'єктам надається уніфікований смисл, чим заперечуються альтернативні інтерпретації і суб'єктивність Іншого. Темпоральна тоталізація (трансісторичність) передбачає розгляд соціокультурного часу в його необ'єктивованості та єдності, як постійне переживання минулого і майбутнього у моменті тут-і-тепер. Просторово-часова тоталізація об'єднує структури і дії у контрпроцесах структуризації та деструктуризації. У соціальному відношенні долається закритість суб'єктивності, з виходом на інтерсуб'єктивний рівень свідомості. Принцип тотальності побудований навколо розуміння соціальної екзистенції як процесу безперервного становлення, спрямованості за власні межі та інтеграції всіх елементів досвіду. Він об'єднує суб'єкта з об'єктами через розкриття екзистенційних смислоструктур, які їх зв'язують. Характерними особливостями тоталізації є трансоб'єктивність і діалектичність. Трансоб'єктивність закріплює «тотальні соціальні факти» (М. Мосс) як предмет соціологічного аналізу та є виходом за межі об'єкту з

метою його повнішого розкриття у контексті перевершуючої реальності. Діалектичність полягає у динамічній природі свідомості та відображенні протиріч, що виникають між онтичними (інституціональне життя, природна установка) і онтологічними (культурні та релігійні шари інтерсуб'єктивної свідомості, екзистенційна установка) рівнями існування. Стосовно самої соціології, принцип тотальності здійснюється через інтеграцію різних парадигм і дисциплін.

Перспективи розвитку екзистенціальної соціології Е. Тірік'яна пов'язані з необхідністю її включення як у комплекс знань історії соціологічної науки, так і у загальну теорію екзистенціальної парадигми як першої концептуалізації надскладної онтологічної проблематики соціального існування. Ця концептуалізація задала орієнтири усім подальшим версіям екзистенціальної соціології.

Найбільший внесок у становлення екзистенціальної соціології як самостійної дисципліни було зроблено представниками так званої «каліфорнійської школи». Засновник школи Джек Дуглас наприкінці 1960-х років почав створювати власну версію екзистенціальної соціології, визначивши її предметом соціальне існування як досвід-у-світі в усіх його формах. Кількісні та умоглядні макропідходи підпорядковувалися якісному аналізу прямого інтерактивного досвіду та його глибинних сенсорних параметрів. У дослідницькій програмі Дугласа принцип ситуаційної детермінації смислу вказує, що контекстуальні значення первинні та істотно відрізняються від абстракцій, завдяки чому виокремлюються ситуаційні та абсолютні концепції аксіології. Ситуації поєднують детермінацію та свободу, а суспільство одночасно містить порядок і дезорганізацію. В основу індуктивізму Дуглас поклав екзистенціальний принцип пріоритету існування щодо сутності, що передбачало висхідну інтерпретацію ситуацій від першої особи. Підкреслення відносної незалежності та домінування відчуттів і емоцій над раціональними аспектами соціальної дії виразилося у принципі сенсуальності. Суттєвим аспектом сенсуальності виступає «природне Я» (М. Мерло-Понті) як чуттєве, інтуїтивне ядро особистості, що не може бути повністю раціоналізовано або вербалізовано. Соціальну поведінку та стан особистості визначає почуття базової захищеності. Важливістю набуває принцип тотальності, спрямований на збереження інтегративності та розпізна-

вання латентних аспектів реальності, включно з деталізацією дослідницького досвіду.

Сучасне суспільство є складним і мінливим, що виражається у принципі відносної індетермінації та невизначеності, згідно з яким створення смислів є переважно проблематичним і потребує постійної реінтерпретації у нових контекстах. Відповідно до положення про етичну дуальність, публічна сфера містить як достовірні, так і хибні смисли, останні з яких приховують приватне життя. До ще глибших, невербалізованих аспектів відносяться здоровий глузд, природна установка (*taken for granted*), проблематичні смисли і самообман. Методами проникнення на глибинні рівні досвіду є дефокусування, «схоплювання», імерсія, емпатія та побудова довірливих відносин. Згідно з принципом антиетатичності, у масовому суспільстві існує моральний конфлікт, який лежить в основі девіацій і не руйнує порядок завдяки примусу та стратегіям «містифікації», що створюють відчуття справедливості під впливом офіційної пропаганди. Міф держави добробуту вибудовується за репресивного впливу бюрократії, мас-медіа, експертного технологізму і креденціалізму, які пригнічують свободу та чуттєві потреби природного Я.

Програмні ідеї Дж. Дугласа набули розвитку у роботах його учнів та колег, чії дослідження репрезентують діяльність каліфорнійської школи. В екзистенціальній соціології емоцій Джона Джонсона розроблено проблему синкретичності почуттів і мислення та концепцію емоційних генералізацій, які є функціональними металементами досвіду. Ієрархії генералізацій виникають у процесах емоційної соціалізації та побудови емоційних кар'єр, а також характеризуються сенситивністю, що у гострих формах переходить у «захоплення» (*capture*), обмежуючи проактивність та свободу дій. Спільно з Д. Алтейді Джонсон дослідив феномен «бюрократичної пропаганди», продемонструвавши невідповідності публічного та приватного рівнів соціальної реальності. Він також окреслив проблемне поле екзистенціалізму (смисли, емоції, свобода і вибір), синтезував позиції ситуаціонізму і транситуаціонізму (поняття ситуаційної трансценденції) та прояснив зв'язки екзистенціальної соціології з іншими неklasичними підходами. Роботи Джонсона вплинули на «рефлексивний поворот» у соціологічній етнографії, який був пов'язаний з розкриттям дослідницького досвіду.

Концепція Джозефа Котарби поєднала екзистенціальні версії соціологій особистості, медицини та музики. До головних рис соціальної екзистенції він відносить мінливість, ситуаційність, проблематичність, складність, невизначеність та драматичність, а відношення індивіда та суспільства розуміє як конфронтацію. Особистість включає екзистенційне Я, втіленість та становлення, що набуває форму активної участі у соціальних змінах. Інтеграція особистості спрямована на досягнення базової захищеності та самоактуалізації, яка полягає у посиленні почуття власного Я, прийнятті змін і відкритості новому досвіду. Серед центральних проблем екзистенціальної соціології виділяються: смислове конструювання у ситуаціях невизначеності; незадоволення почуттям власного Я та вимогами суспільства; інтерпретація соціальних змін як проєкцій нових способів саморефлексії і самовідчуття; ситуаційна множинність Я. Виокремлюються феномени внутрішньої стійкості (інтегративність Я за термінальних загроз) та автентичності, що розкривається на прикладі музичних «сцен», як створення смислів «справжнього Я» у розв'язанні практичних проблем (робота над автентичністю). Котарба розробив методи синтетичної перформативної етнографії та етнографічного туризму, дотримуючись принципу глибинної досвідної залученості до предметної сфери.

Основним вкладом Андреа Фонтани у діяльність каліфорнійської школи стала систематизація структури та міждисциплінарних зв'язків екзистенціальної соціології, яка всупереч стереотипам продемонструвала, що цей підхід не є формою радикального суб'єктивізму. Систематизація ще чіткіше висвітлила позицію школи, яка включає: нівеляцію суб'єкт-об'єктної дихотомії; збереження ситуаційності та інтегративності соціальних феноменів; етичну дуальність; складність та певну ірраціональність соціального життя; індуктивність; врахування дослідницького досвіду. Фонтана позначив істотну характеристику екзистенціальної соціології, яка полягає в ухиленні від теоретичної формалізації на користь емпіризму, ґрунтованого на включеному спостереженні, а її предмет описується як досвід конкретних індивідів у повсякденних соціальних ситуаціях і пошук смислів в умовах невизначеності.

Внесок у розвиток екзистенціальної парадигми зробили долучені до каліфорнійської школи дослідники – П. Меннінг, С. Лай-

мен і М. Скотт. Меннінг представив загальну ретроспективу цієї парадигми, розкрив її понятійний зміст та виявив базові положення, що включають критику апіорного абстракціонізму, проблематичність смислового конструювання, латентні значення, цілісність досвіду (врахування чуттєвості та ірраціональності), автентичність, вибір та екзистенціальні протиріччя (індивід-суспільство, раціональне-ірраціональне). У соціології абсурду Лаймена і Скотта підкреслюється проблема порядку як соціального продукту, створеного завдяки мові та оціночним ситуаційним судженням (акаунтам) із досвіду відсутності буттєвих смислів. Соціальне життя характеризується конфліктністю, проблематичністю, плюралізмом, ситуаційною етикою та боротьбою за владу. Індивід розуміється як активний суб'єкт, здатний протистояти абсурду, ставити цілі та здійснювати вибір. Інтерація має ігровий характер, з властивими йому стратегіями та ризиками, а суб'єкти займають різне положення в екзистенційному континуумі свободи та детермінації. Соціологія абсурду фокусується на емпатії та включеному спостереженні зі збереженням «оптимальної дистанції». Основною одиницею аналізу стає епізод, що об'єднує параметри території, часу і агентності.

У структурі мікросоціологічної традиції (символічний інтераціонізм, драматургічна соціологія, етнометодологія, обґрунтована теорія) специфікою екзистенціальної парадигми став акцент на онтологічних, відчуттєвих і емоційних аспектах повсякденного соціального досвіду, що характеризує її як сенсорний або експірієнтальний підхід, заснований на принципах ситуаційності, індуктивності, емпіричності, сенсуальності, тотальності, помірної індетермінації, етичної дуальності та антиетатичності. Введення до наукового обігу поняття каліфорнійської школи екзистенціальної соціології призводить до необхідності його подальшої інтеграції у систему історико-теоретичного знання поряд з іншими соціологічними школами (французька, франкфуртська, чиказька, айовська тощо).

Важливим завданням вивчення екзистенціальної парадигми є встановлення особливостей її розвитку в просторі сучасної соціологічної теорії. Сполучною ланкою між ранніми і пізніми стадіями становлення екзистенціальної парадигми стала концепція бельгійського соціолога Марселя Болль де Баля, чия позиція відбила критику класичної теорії, яка описує не фактичний досвід і

повсякденні проблеми реальних людей, а абстрактні соціальні структури та інститути. На думку Болль де Баля, сучасному соціуму властиві деструкція екзистенційних зв'язків (суспільство *déliance*) та потреба їх відновлення (суспільство *reliance*). Подібне прагнення до розкриття субстанціонального рівня соціальної реальності та конкретизації соціологічної теорії характеризує більшість новітніх екзистенціальних підходів. Так, відома у західній соціології концепція «здачи-та-осягнення» (*surrender and catch*) Курта Вольфа спирається на принцип імерсії та здобуття граничної повноти дослідницького досвіду за допомогою подолання інертних соціокультурних патернів свідомості. Серед соціальних тенденцій сучасності Вольф виділяє процес «демократизації трансцендентного», що полягає у стиранні меж між позадосвідним і емпіричним вимірами суспільної дійсності. Виокремлюється «парадокс соціалізації», згідно з яким неможливе повне усунення інтерналізованих категорій досвіду, під впливом яких світ сприймається обмежено та лише у певній перспективі.

Екзистенціальна теорія суспільства Майкла Вайнштайна також містить критику класичної соціології та проблематику спільності досвіду, автентичності, короборації і екстернальності. Суспільству властиві протиріччя між автентичною екзистенцією та об'єктивованими соціальними феноменами (емпіричне Я, самосприйняття). Екзистенція розуміється як активна трансценденція або рефлексивне перевершення, об'єктивація суспільства у самосвідомості при збереженні суб'єктивності та відповідальності. Соціальна екзистенція є онтологічним відношенням, що сполучає різні елементи і тоталізує реальність в її природній цілісності. Серед перспектив екзистенціальної соціології Вайнштайн відмічає необхідність вивчення модусів соціальної залученості з точки зору діалектичної динаміки суб'єктивності та об'єктивності.

Американська дослідниця Джіла Хейм здійснила концептуалізацію екзистенціальної соціології Ж.-П. Сартра, ґрунтовану на його теорії вибору та принципі первинності існування відносно сутності (*l'existence précède l'essence*). У концептуалізації підкреслюються циклічність процесів відчуження та емансипації соціальних груп, агентність індивідів і конфліктний характер співіснування. Virізнюються категорії проекту, Іншого, самообману, типології буття та соціальних груп. На підставі родової принале-